

DANIEL DOBIÁŠ

Politická teória K. R. Poppera – aktuálne perspektívy jednej „plavby“ do prístavu otvorená spoločnosť na vlnách demokracie

The aim of the article is to present an alternative theoretical approach to the sphere of social reality (with man as its basic „building block“) and its various forms – K. R. Popper's theory of critical rationalism and open society (democracy). The main reference is to promote Popper's critical rationalism and his open society theory as „an axiology of civilized society“ based on idea of morally (humanistic) conditioned freedom of man as expressed in Popper's liberalism. The work deals with the reflection of Popper's „open society“ hypothesis (concept) as a metaphor for philosophically justifiable, open space of coexistence among individuals, medium of which is a democracy as a political and an institutional guarantee of an autonomous creativity.

Key words: humanism; rationalism; democracy; open society

Dráma živého boja spoločenských predstáv a ideálov, odzrkadľujúca intelektuálne dobrodružstvo ľudského rodu, racionálny prienik do dynamiky skutočnosti, uvažovanie nad nepretržitým kolobehom začiatku a konca, fascinácia nad tým, ako veci fungujú a prečo sú také, aké sú, predstavujú éterickú a abstraktnú povahu „ľudskej schopnosti myslieť“ a vždy ženú úsilie človeka smerom k odkrývaniu jej primárneho zdroja, ktorý nesie zodpovednosť za túto „duchovnú schizofréniu“ vlastnej evolúcie. Schizofréniu v nekonečnej mnohotvárnosti svojich prejavov, večnú otázku predurčujúcu heroickú tragickosť ľudského osudu so snahou pojmovo uchopiť jeho neuchopiteľnú, dialektickú podstatu. Aj keď mnohé myšlienky a ideové koncepcie na dlhý čas a s veľkou intenzitou ovplyvnili (stále ovplyvňujú) spôsob života celých spoločností, civilizácií či jednotlivcov, vedomá skúsenosť s touto skutočnosťou je stále plná neočakávaných udalostí s množstvom problémov, ktoré ľudí bytostne sprevádzajú stáročia a ktorých prítomnosť nedokážeme ani z perspektívy dneška uspokojivo eliminovať.

Jedným z alternatívnych ideovo-teoretických prístupov k sfére sociálnej reality, ktorý sa pokúša o riešenie tradičných problémov a tém súvisiacich s hľadaním optimálneho, akceptovateľného usporiadania sociálnych, politických a kultúrno-etických vzťahov či štruktúr spoločnosti (s človekom ako jej základným „stavebným kameňom“), je hypotéza otvorenej spoločnosti K. R.

Poppera.¹ Pri koncipovaní jej základných parametrov išlo Popperovi predovšetkým o vykreslenie pozície otvorenosti založenej na prijatí, stotožnení sa so stanoviskom kritického racionalizmu ako základného životného postoja, rešpektujúceho akceptáciu humanisticko-etických ideálov a hodnôt.² V tomto kontexte môžeme chápať aj pojem otvorenej spoločnosti, ktorá nepredstavuje definovanú exaktnosť, ale skôr nejasne tušený cieľ.³

Idea zrodu racionalizmu ako poznávacieho postoja a typu myslenia, charakteristického pre európsky civilizačno-duchovný priestor, je spojená s procesom utvárania gréckej spoločnosti v oblasti stredomorskej panvy. Spoločenské, kultúrne, hospodárske a politické zmeny na prelome 8. a 7. storočia pred n. l. v Grécku vyústili do transformácie pôvodných mytologicko-náboženských reflexií skutočnosti do podoby prirodzeného, na vlastnom rozume založeného výkladu sveta. Tu sa uskutočnil obrat od mýtu k poznaniu a teoreticko-praktickým znalostiam, odkiaľ viedla cesta k vede a filozofii nazývaná ranogréckym prírodným racionalizmom. Popper konštatuje, že „*prírodné vedy vznikajú pod vplyvom racionálneho a kritického postoja k mýtickým výkladom prírody*“⁴, že korene vedy do značnej miery korešpondujú s tým, čo tvorí fundament filozofovania, pričom v širšom kontexte naznačuje spojenie fenoménu svojrázu a pôvodu našej európskej civilizácie s tým, čo sa nazýva zrážka kultúr (culture clash). „*Naša západná civilizácia*

¹ K. R. Popper (1902 – 1994), predstaviteľ teórie „kritického racionalizmu“ a „otvorenej spoločnosti“. Vo svojich sociálno-politických prácach (*Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia I, II; Bieda historicizmu; Život je riešenie problémov...*) Popper vychádzal z tradície osvietenstva a humanizmu (priorita racionálnych argumentov v spore s teóriami, ktorých pozadie vytvárajú iracionalizmus a fanatizmus, dodržiavanie ľudských práv, tolerancie a rešpektu pred dôstojnosťou a slobodou individua), ktorá „zaplatila“ v prvej polovici 20. storočia v podobe dvoch svetových vojen krutú daň a ktorá sa ako atmosféra pochybností, skepsy a silnej deštrukcie pretransformovala na politickú, resp. ideologickú zbraň napíňajúcu konkrétne záujmy niektorých držiteľov moci (politických režimov), štylizujúcich sa do podoby univerzálnych modelov ľudskej existencie. Uvedená intelektuálna platforma ho viedla k polemike so základnými paradigmami historicistickej interpretácie dejín, založenej na presvedčení totalitárnych ideológií o ich nároku „vládnuť“ dejinám a osudom národov formou panstva vyvolenej triedy, rasy, národa, k vytýčeniu vlastnej sociálnopolitickej doktríny pre perspektívu rozvoja demokratického povojnového sveta (na pozadí kritiky boja dvoch protikladných kultúrno-hodnotových línií západnej demokracie a totalitarizmu).

² Popper upozorňoval na fakt, že všetky úvahy modernej (nielen) politickej teórie, reflektujúce kategórie humanizmu, dogmatizmu, rovnostárstva, racionalizmu či nestrannosti, ukazujú na omnoho silnejšie prepojenie medzi racionalizmom a humanizmom, než na im zodpovedajúce prepojenia medzi iracionalizmom a antiravnostárskym, antihumanistickým postojom. Skúsenosť žitej reality to len potvrdzuje, racionalistický postoj jednoznačne smeruje k rovnostárskemu, humanistickému názoru morálnou akceptáciou vlastných rozhodnutí uznávajúcich pocit záväznosti k sebe a iným ľuďom ako racionálnym bytostiam, kým iracionalizmus (aj keď aplikujúci rozum) túto dimenziu, avšak bez pocitu záväznosti, podľa ľubovôle aktéra negarantuje... Preto novou a jedine možnou vierou otvorenej spoločnosti je podľa Poppera humanizmus „ako viera v človeka, viera v rozum, slobodu a bratstvo všetkých ľudí i viera v rovnostársku spravodlivosť“. Bližšie pozri: POPPER, K. R. *Otvorená spoločnosť a její nepřítelé I*. Praha, Oikoymenh 1994, s. 166 – 167.

³ Pojmy ako „otvorená spoločnosť“, „pravda“, „sloboda“, predstavovali pre Poppera regulatívne idey, ktorých základným zmyslom a funkciou je iniciovať, motivovať a usmerňovať ľudskú snahu o kreovanie takého typu spoločnosti, ktorý bude fungovať v podmienkach uznania nedokonalosti a otvorenosti ľudského vedenia. Keď teda Popper hovoril o otvorenej spoločnosti, nemal na mysli jej terminálnu podobu, ku ktorej ľudstvo má nevyhnutne smerovať, ale v kontexte neuzavretosti samotného termínu „otvorenosť“ (jeho potenciálnych obsahov) vnímal myšlienku otvorenosti ako absenciu donútenia v akejkoľvek forme, ba práve naopak, ako snahu dospieť k nejakému konkrétnemu záveru v slobodnej diskusii bez toho, aby sme si nárokovali pravdivú výlučnosť nášho stanoviska! Preto je možné uvažovať o Popperovom modeli či projekte otvorenej spoločnosti (termíny „model“ a „projekt“ implikujú skôr predstavu definitívneho stanoviska, zavŕšenosti, ukončenosti) ako o „produktívnom mýte modernej doby“. Bližšie pozri: MIHINA, F. *Otvorená spoločnosť – produktívny mýtus modernej doby?* In: *Slovensko a Európa*. Prešov, Tempus 1996, s. 97.

⁴ POPPER, K. R. *Hľadanie lepšieho sveta*. Bratislava, Archa 1995, s. 112.

cia sa odvodzuje od gréckej civilizácie. A grécka civilizácia vzišla zo zrážky kultúr východného Stredomoria, “⁵ aby sa „po mnohých ďalších zrážkach, najmä s arabskou kultúrou, vedome znovuoživila v renesancii, a tak sa stala západnou kultúrou, civilizáciou Európy a Ameriky, ktorá napokon v ďalších zrážkach premenila všetky iné kultúry na svete.“⁶ Filozofické iniciatívy gréckej kultúry nás preto podľa Poppera môžu priviesť až k samým koreňom konceptualizácie racionality a humanizmu.

Západnú civilizáciu je podľa Poppera možné vystihnúť smerovaním k rozumnosti, ľudskosti prostredníctvom aplikácie kritickej a racionálnej metódy rezultujúcej do formulovania univerzálnej metódy kritického racionalizmu, znamenajúcej vedomé, dobrovoľné rozvíjanie racionálnej kritiky. Popperovou maximou, ktorú odporúča aplikovať všeobecne, je používanie vlastného rozumu vo význame ochoty prijímať kritiku. Racionalizmus je takto synonymom kritickosti, priamo podmieňuje a vyžaduje kritickosť a pripravenosť posudzovať svoje vlastné výpovede, korigovať seba samého pod vplyvom svojho okolia,⁷ čo ovplyvňuje správanie človeka k iným ľuďom a základným spoločenským problémom. V širšom kontexte môžeme takéto chápanie postoja rozumnosti spolu s tradíciou radikálneho humanizmu a pocitom relativity považovať za paradigmy vývoja Európy (individualistický altruizmus je podľa Poppera základom našej západnej civilizácie, tvorí hlavnú náuku kresťanstva a jadro všetkých etických náuk ovplyvňujúcich mravný vývoj človeka), ktoré ju (hádám už definitívne) na základe vlastnej vrstvenej skúsenosti „naučili“, že intelektuálna kooperácia a tolerancia sú nevyhnutnými podmienkami prežitia. Pretože – dodávame spolu s J. S. Millom⁸ – aj keď „všetky jazyky a literatúry sú plné všeobecných postrehov o živote – o tom, aký život je, aj o tom, ako sa v ňom máme zariadiť – postrehov, ktoré každý pozná, oddane ich reprodukuje alebo počúva, prijíma ako pravdivé, predsa si väčšina ľudí uvedomuje ich pravý zmysel až vtedy, keď ich vlastná skúsenosť – obvykle veľmi bolestivá – k nim dovedie“.⁹

Racionalistický postoj aplikovateľný v ktorejkoľvek oblasti sociálnej reality však nie je možné založiť na argumentácii alebo na skúsenosti, ani zdôvodniť rovnakým spôsobom, ako zdôvodňujeme nejakú výpoveď. Každé naše rozhodnutie, akákoľvek voľba alternatív nie je podmienená iba racionálne, ale je spoludeterminovaná emocionálne, pudovo či morálne. Ani logická argumentácia, ani skúsenosť teda nemôžu ustanoviť racionálny postoj, pretože iba ten, kto je

⁵ Tamže, s. 107.

⁶ Tamže, s. 108.

⁷ Popper zdôrazňoval, že aktivita ľudskej mysle a jej jednotlivé podoby (formy) by nemali byť založené na nekritickej racionalite, čo ho – podľa jeho vlastných slov – priviedlo k presvedčeniu, že „nejestvuje žiadne lepšie synonymum pre racionálne ako kritické“. Bližšie pozri: POPPER, K. R. *Unended Quest. An intellectual Autobiography*. London, Routledge, New Edition 1993, s. 87.

⁸ Je všeobecne dosť málo známe a registrované, že forma kritického racionalizmu, založená na otvorenosti voči kritike, bola naznačená a akceptovaná ako racionálna podoba života už v Millovej práci *O slobode*. Na tento fakt upozornil napr. P. Feyerabend vo svojej knihe *Against Method* alebo J. Gray vo svojej eseji *The Liberalism of K. Popper*, kde hovorí o tom, že to bol práve J. S. Mill so svojím kritickým prístupom, kto do nej zároveň vniesol požiadavku kontinuálnej potreby sporu, kontroverzie a dialektickej argumentácie. Tie sú pre Milla nevyhnutnými podmienkami jeho fallibilistickej koncepcie rastu poznania, predpokladajú diverzitu konkurenčných teórií a vylučujú akýkoľvek mono-teoretický výklad vzniku a rastu poznania. Práve táto ideová báza sa podľa Graya stala východiskom mnohých neskorších Popperových epistemologických záverov, ktoré postupne objasňoval a zasadzoval najmä do oblasti svojej politickej teórie. Bližšie pozri: GRAY, J. *The Liberalism of K. Popper. Government and Opposition*, Vol. II, No. 3, Summer, 1976. Dostupné na internete: www.libertarian.co.uk/lapubs/philn/philn009.pdf [23/4/2006].

⁹ MILL, J. S. *O slobode*. Iris, Bratislava 1995, s. 42.

ochotný o argumentácii a skúsenosti uvažovať, kto už tento postoj prijal, iba ten bude skúsenosťou a argumentáciou ovplyvnený, na čo poukazuje aj Popper vo svojej práci *Otvorená spoločnosť a její nepřítelé II*, kde túto skutočnosť hodnotí takto: „Žiaden racionálny argument nebude mať racionálny vplyv na človeka, ktorý nie je ochotný prijať racionálny postoj.“¹⁰

Základný racionálny postoj je výsledkom aktu viery – viery v rozum. Takto si vlastne môžeme zvoliť slobodne niečo, čo pripúšťa svoj pôvod v iracionálnom rozhodnutí a – možno do istej miery paradoxne-racionálny postoj, platforma kritického racionalizmu sú u Poppera spojené s predpokladanou iracionálnou vierou v rozum! Naše subjektívne rozhodnutie o základnom životnom postoji je teda výsledkom našej slobodnej voľby (racionálnej či iracionálnej), ktorá predpokladá ochotu prijať ten alebo iný postoj, pretože v konečnom dôsledku ma nikto nemôže prinútiť, aby som čokoľvek prijal ako definitívne a jednoznačné, kým ja sám nebudem ochotný prijať to-ktoré tvrdenie ako moju voľbu. Táto voľba medzi možnosťami, spôsob života sú čisto morálnym rozhodnutím odkazujúcim na „vnútorný hlas svedomia“, berúcim do úvahy „morálne zakotvené princípy racionalistického vyznania“,¹¹ zároveň akceptujúcim hľadisko, podľa ktorého je každý človek hodnotou nielen pre seba samého, ale hlavne vo vzťahu k druhým. Mal by pritom rešpektovať slobodu kriticky myslieť a slobodu človeka konať a voliť na rovnakom princípe, reflektujúc istú dávku „priateľského nepriateľstva“.

Popper tým, že sám produkoval akoby „nepriateľov“ svojej teórie (kritikou Platóna, Hegla, Marxa), akceptoval pre svoj koncept (osobitne v oblasti politických stanovísk) nezastupiteľnosť fenoménu nepriateľstva, čo súčasne výrazne polarizovalo myslenie jeho nasledovníkov, ale zároveň aj kritikov! Prijatie racionalizmu a v širších súvislostiach aj ideálov otvorenej spoločnosti na základe viery ľudí v tieto princípy obhajuje napríklad G. Soros vo svojej knihe *Otvorená spoločnosť (Kríza globálneho kapitalizmu)* uplatnením ich nadšenia, združovania sa v prospech spoločnej veci.¹²

Otvorená spoločnosť nie je (nemala by byť) žiadny politický systém, režim v tradičnom zmysle, ale predstavuje (vo svojom teoretickom vyjadrení) skôr spôsob súžitia medzi jednotlivcami. Nakoľko každá takáto podoba vyžaduje určitú nosnú ideu, zjednocujúci princíp znamenajúci základ, z ktorého sa utvárajú pravidlá pre organizovaný priestor ľudského života, mohli by sme povedať, že popperovským zjednocujúcim faktorom je aplikácia permanentného kritizmu v akejkoľvek sfére aktivity človeka vedúceho do kreovania demokraticky garantovaných podmienok autonómnej tvorivosti.

Aby taký systém mohol fungovať, musí existovať nejaké kritérium, ktorým posudzujeme súperiace myšlienky (väčšinový princíp) a musí byť všeobecná ochota podriaďiť sa tomuto kritériu (viera v demokraciu ako regulatívny ideál), z čoho (zdá sa) vyplýva, že Popper považoval za atributívny znak otvorenej spoločnosti demokraciu ako najlepšiu formu politického zriadenia (z tých, ktoré máme reálne k dispozícii so všetkými jej nedostatkami), demokraciu ako metódu

¹⁰ POPPER, K. R. *Otvorená spoločnosť a její nepřítelé II*. Oikoymenh, Praha 1994, s. 197.

¹¹ Tamže, s. 200.

¹² Soros hovorí o tom, že je nevyhnutné pri tvorbe globálnej otvorenej spoločnosti opierať sa o úsilie a presvedčenie ľudí hlásiacich sa k jej princípom a považujúcich takýto typ spoločnosti za vhodnú formu spoločenského usporiadania. Konsenzus o jej základných princípoch je však príliš abstraktnou a ľudskou omylnosťou, natoľko poznamenanou predstavou, že môžeme pokojne povedať, že naše presvedčenia nediktuje rozum. A dospieva k ešte paradoxnejšiemu záveru než Popper – ideál otvorenej spoločnosti je taký všeobecný, že pri napĺňaní jeho obsahu nie je efektívne postupovať v pozitívnej línii (okrem vyššie uvedených maxím), ale negatívnej – teda, že otvorenú spoločnosť možno budovať prioritne na vylučovaní iného („otvorená spoločnosť potrebuje nepriateľov“)...

a organizujúci princíp pre súťaž politických ideí. Veril v demokraciu „churchillovským spôsobom“, ako „v štátnu formu najmenšieho zla“, ¹³ najlepšiu zo všetkých „zlých“ vládnych foriem (nie všegarantujúcu), kde inštitucionalizáciou kritiky je možné vypočítať každý jednotlivý hlas a postupnými reformami zlepšovať každodenný život.

Práve demokracia ako forma politického zriadenia predstavuje ústredný spojovací článok, médium fungovania otvorenej spoločnosti. ¹⁴ Nie je to nejaký definitívne nájdený a utvorený priestor, jej projektovacie parametre nesú so sebou stav otvorenosti predstavujúci prezumpciu toho, že v spoločnosti existujú rozdielne, rovnakou mierou legitímne a nezjednotiteľné nároky rôznych subjektov. ¹⁵ Podmienkou dobre fungujúcej demokracie a následne otvorenej spoločnosti, teda optimálnej formy politického zriadenia a spôsobu ľudského súžitia, je základná inštitucionálna výbava spoločnosti postulujúca nepersonifikovaný systém kontroly vlády protiváhou inej moci. ¹⁶

Z hľadiska dlhodobejšej perspektívy sa pred nami v tomto kontexte vynára podľa Poppera zásadný problém povahy a charakteru spoločenských a politických inštitúcií, ktoré „*sú ako pevnosti. Musia byť dobre navrhnuté a musia mať dobrú posádku*“, ¹⁷ musia byť vhodne skonštruované a obsadené vhodnými ľuďmi, aby mohli efektívne pracovať! Ak máme postupovať krok za krokom k zaisteniu slobody, väčšej rovnosti a vytváraniu podmienok pre perspektívu „lepšíeho sveta“, najschodnejšou cestou je inštitucionálna kontrola moci v kombinácii s kvalitnou perso-

¹³ Ref. 4, s. 204.

¹⁴ R. Childs, Jr. považuje „otvorenú spoločnosť v popperovskom vydaní“ za niečo, čo nestačí na plnohodnotný rozvoj „ľudského kapitálu“. Kritizuje Popperovu líniu postupného sociálneho inžinierstva a demokratickej sociálnej reformy, zastierajúcu ekonomický a politický tlak záujmových skupín (voľný trh) pod pláštikom údajných sociálnych redistribučných programov (intervencionizmus). Childs ďalej upozorňuje, že „*Popper sa horlivo usiluje o vyvrátenie tradície prirodzeného práva, založenej na myšlienke o tom, že normy ľudského správania a politickej organizácie priamo vyplývajú z požiadaviek ľudskej prirodzenosti, a oponuje esencializmu, zdôrazňujúc dynamický element v poznaní a jeho permanentnú otvorenosť korekcii. Z toho odvodzuje aj základné charakteristiky otvorenej spoločnosti, ktoré predstavujú kombináciu demokracie s kritickým prístupom k sociálnym programom a konštantnou ochotou korigovať tieto programy vo svetle skúsenosti... Ale čo vlastne takýto prístup znamená, ak nie princíp prirodzeného práva, len v inom vydaní? Popper vlastne mlčky používa variant tohto prístupu (tým, že ho odmieta), pretože kritizuje pevne stanovené politické princípy odporujúce univerzálnym a permanentným potrebám ľudskej prirodzenosti, zároveň však vytvoril nové štandardy práve v takej podobe, ktorú tak jednoznačne odmieta! Ak je totiž otvorená spoločnosť ekvivalentná spoločnosti, v ktorej je všetko otvorené (demokratickej) korekcii (s výnimkou základných inštitúcií umožňujúcich a garantujúcich túto korekciu), potom Popper vytvoril paradox – princípy demokracie sú považované za nemenné – teda nie otvorené korekcii, náprave“... Bližšie pozri: CHILDS, R. Karl Popper's The Open Society and Its Enemies. A Critique. In *Libertarian Review*, Vol. V, No. 5, September – October, 1976.*

¹⁵ Popper naznačoval, že sme slobodní pri akceptovaní alebo odmietaní rozhodnutí, noriem a štandardov; slobodní vo význame vedomia našej zodpovednosti za uskutočnenú voľbu. Ale takisto si musíme uvedomiť, že hoci normy a štandardy sú výsledkom nášho hodnotenia, niektoré môžeme považovať za lepšie a niektoré za horšie a je potom len na nás, či dokážeme ich negatíva eliminovať, odstrániť!... Naša sloboda teda znamená hlavne zodpovednosť za dôsledky vlastnej voľby regulovanej presvedčením o ich vhodnosti a efektívnosti. Názor považujúci všetky tieto záležitosti za akt ľubovôle (subjektívnosti) alebo za dôsledok náklonnosti, sympatie či vkusu sa nazýva relativizmus.

¹⁶ Požiadavka inštitucionálnej kontroly vlády protiváhou inej moci, ktorú Popper nazýval „*teóriou bízda a rovnováhy*“, je v tomto zmysle inštitucionálnym rámcom na obnovu a fungovanie vlády pravidiel, umožňujúcich obnovu inštitúcií bez použitia násilia, a tým pre použitie rozumu pri navrhovaní nových inštitúcií a prispôbovaní starých... Popper síce neodmietal praktickú potrebu riešiť problém personálnej obsadenosti „vládnucich“, ale negatívne sa staval k tomu, aby sme tomuto problému venovali primárnu pozornosť...

¹⁷ POPPER, K. R. *Otvorená spoločnosť a její nepřítel I*. Oikoymenh, Praha 1994, s. 118.

nálnou politikou...¹⁸ Popper dospieva k záveru, že pri kreovaní spoločenských systémov nie je možný ani čistý inštitucionalizmus, ani čistý personalizmus, pretože utvorenie akejkoľvek inštitúcie zahŕňa dôležité osobné rozhodnutia a zároveň fungovanie aj tých najlepších inštitúcií bude vždy do značnej miery závislé od zúčastnených osôb! Za všetkým, k čomu dochádza v dejinách a spoločnosti, musíme vidieť konanie jednotlivcov ako ľudí s určitými (dobrými aj zlými) vlastnosťami, čo bude „navždy“ hlavným „kameňom úrazu“ pri uvažovaní o otvorenej spoločnosti či demokracii...¹⁹

Popper je presvedčený, že v politickej teórii a praxi (predovšetkým pod vplyvom Platóna) existuje stále prítomný zmätok a principiálne nepochopenie hlavného, fundamentálneho problému politiky, ktorým je problém politických mechanizmov otvorenej spoločnosti odrážajúcich platónsko-popperovskú dilemu vládnutia – „kto má vládnuť?“ alebo „ako vládnuť?“! Popper vníma dôležitosť tohto problému, ktorého korene siahajú až k samým základom formovania demokracie v starovekom Grécku, v politickej teórii Platóna! Platón vychádzal – slovami Poppera – z „veľmi naivnej otázky: Kto má vládnuť štátu? Kto má vykonávať vládnú moc? Táto naivná otázka sa môže v takom malom štátnom útvare, akým bol aténsky mestský štát, kde sa všetky dôležité osobnosti navzájom poznali, ľahko ponúknuť. Stojí však za pozornosť, že táto otázka tvorí ešte aj dnes, aj keď nevedome, základ politickej diskusie“.²⁰

Popperova argumentácia sa zakladá na tvrdení, že Platón nesprávne identifikoval základný problém politiky ako hľadanie odpovede na otázku „kto má vládnuť?“, pretože uvedený prístup

¹⁸ Podobne uvažuje J. Dewey pri ilustrácii prirodzeného spojenia šancí demokracie s vierou v možnosti ľudskej prirodzenosti. Z dlhodobého hľadiska považuje demokraciu za niečo, čo stojí a padá s možnosťou zachovania tejto viery a jej zdôvodnenia činmi, pretože „demokracia skutočne zahŕňa vieru, že politické inštitúcie a zákon budú také, aby fundamentálne zodpovedali ľudskej prirodzenosti. Bola vždy spätá s humanizmom, s vierou v možnosti ľudskej prirodzenosti a jej súčasná potreba je energickým znovupotvrdením tejto viery... Bez ohľadu na to, aká jednotná a nemenná je ľudská prirodzenosť vôbec, podmienky, v rámci ktorých a na ktoré pôsobí, sa odvedy, čo bola politická demokracia nastolená, tak veľmi zmenili, že demokracia teraz nemôže závisieť iba od politických inštitúcií alebo spočívať na nich. Dokonca si nemôžeme byť istí, či tieto inštitúcie a ich právne doplnky sú dnes skutočne demokratické – pretože demokracia sa prejavuje v prístupoch ľudí a meria sa dôsledkami pre ich život... Demokracia je spôsob života... Je to spôsob osobného života, a to taký, ktorý poskytuje morálny vzor pre osobné správanie...“. Bližšie pozri: DEWEY, J. *Rekonštrukcia liberalizmu*. Kalligram, Bratislava 2001, s. 484 – 490.

¹⁹ Princípy otvorenej spoločnosti vychádzajú – ako argumentuje G. Soros – z tradície osvietenstva, zakladajúcej univerzálne bratstvo ľudí na racionálnom aktérovi, na nezaťaženom jednotlivcovi. Tento základ sa však ukázal ako nespoľahlivý, lebo racionálny aktér je omylný a riadi sa osobným záujmom, a nie univerzálnymi ideami bratstva, preto potrebujeme nový, pevnejší základ. Navrhuje ho nahradiť omylným aktérom, zaťaženým jednotlivcom, ktorý je ako jednotlivec neúplný (aj keď existuje určité minimálne bratstvo ľudí založené na našej spoločnej omylnosti, smrteľnosti a sebeckve) a potrebuje patriť do spoločnosti. Nebudeme však mať spoločnosť, ak si neuvedomíme, „že máme určité spoločné záujmy, ktoré sú nadradené individuálnym osobným záujmom. Naša omylnosť nám však bráni, aby sme poznali tieto spoločné záujmy. Preto potrebujeme pravidlá, vďaka ktorým sa môžeme zhodnúť na tom, aké sú naše spoločné záujmy, a ako ich čo najlepšie dosiahneme“. A keďže otvorená spoločnosť má tendenciu k antiklimaxu, budem „rozlišovať nadčasové, univerzálne platné princípy a časovo ohraničenejšie, špecifické opisy toho, čo otvorená spoločnosť znamená v súčasnosti v kontexte dejín... Súčasťou mojej definície sú rozličné slobody a ľudské práva, vláda zákona a určitý zmysel pre sociálnu zodpovednosť a sociálnu spravodlivosť... Zatiaľ čo osvietenstvo hlásalo predstavu vonkajších právd, otvorená spoločnosť si uvedomuje, že hodnoty sú reflexívne a v priebehu dejín sa menia... Omylnosť a reflexivnosť sú univerzálnymi podmienkami... avšak západnú intelektuálnu tradíciu nemožno bezmyšlienkovite zavádzať do ostatného sveta v mene univerzálnych hodnôt. Západná zastupiteľská demokracia nemusí byť jedinou formou vlády, ktorá je zlučiteľná s otvorenou spoločnosťou“. Bližšie pozri: SOROS, G.: *Otvorená spoločnosť. Reformovanie globálneho kapitalizmu*. Kalligram, Bratislava 2001, s. 156 – 161.

²⁰ POPPER, K. R. *Život je řešení problémů. O poznání, dějinách a politice*. Mladá fronta, Praha 1997, s. 185.

neponúka relevantné riešenie žiadneho fundamentálneho problému v otvorenej spoločnosti! Ak totiž budeme najprv zdôrazňovať problém, „kto by mal vládnuť?“, tak vyjadríme len zdanlivý problém prinášajúci len smiešne, zdanlivé riešenia v podobe nepodstatných odpovedí, podľa ktorých vládnuť by mali tí najmúdrejší, najlepši či elita (ľud)... Navyše, tieto „*riešenia sú z hľadiska mravnosti vyžadované len zdanlivo. Pokiaľ ide o mravnosť, potom je krajne nemravné chápať politických odporcov za morálne nespôsobilých alebo zlých (a vlastnú stranu za dobrú). A vedie to k postoju, ktorý upevňuje moc vládnucich, namiesto toho, aby sa pracovalo na tom, ako bude možné moc obmedziť*“.²¹

Musíme preto pripustiť (berúc do úvahy neistý ľudský faktor) permanentné riziko, že voľba dobrých vládcov (v personálnom zmysle slova) sa nemusí vydať, čím by sme mali hneď na začiatku akejkolvek teórie či volebnej praxe (výberu politických zástupcov) počítať s možnosťou „zlej vlády“ a nevyhnutnosťou pripraviť sa na najhoršiu z možných alternatív. „*Navrhujem preto...*“ – hovorí Popper – „*nahradiť platónsky problém ‚kto má vládnuť?‘ problémom úplne iným, totiž otázkou: Existujú formy vlády, ktoré je potrebné zavrhnúť z morálnych dôvodov? A naopak: Existujú také formy vlády, ktoré nám dovoľujú zbaviť sa zvrhnutiahodných alebo len nekompetentných vlád, ktoré spôsobujú škody? Tvrdím, že tieto otázky v skutočnosti, bez toho, aby sme si to uvedomovali, ležia v základoch našich takzvaných demokracií; sú úplne iné než Platónova otázka, či má vládnuť ľud. A sú základom tak aténskej demokracie, ako aj našich moderných západných demokracií.*“²² Popper teda považuje za nevyhnutné zvoliť nový prístup k problému politiky a otázku „kto má vládnuť?“ nahradiť otázkou „ako môžeme usporiadať politické inštitúcie tak, aby zlí alebo neschopní vládcovia nemohli spôsobiť príliš mnoho škôd?“²³

Požiadavka súvisiaca s odpoveďou na otázku „ako sformovať inštitúcie, aby zlá vláda nespôsobila príliš veľa škody, respektíve ako zabrániť tomu, aby sa potenciálne zlo nemohlo stať zlom reálnym?“, je pre Poppera zároveň nosným kritériom medzi akceptovateľnou a neakceptovateľnou vládou (a inštitúciami). Touto požiadavkou či kritériom je inštitucionálne podmienená možnosť zbaviť sa zlej vlády,²⁴ nakoľko „*nezáleží na tom, kto vládne, pokiaľ sa môžeme zbaviť vlády bez krvipreliaťia*“.²⁵ Uvedený princíp však predpokladá fungovanie takých inštitúcií, ktoré poskytujú prostriedky umožňujúce ovládaným odvolať svojich vládcov a zosadiť vládu bez toho, aby sa preliala krv, a zároveň predstavujú „*prvý, základný morálny princíp pre demokraciu ako tú formu štátu, v ktorej môže byť vláda zvrhnutá bez krvipreliaťia*“.²⁶

Druhý typ predstavuje vládu, ktorej sa nemožno zbaviť iným prístupom než úspešnou revolúciou a nazýva ho tyraniou.²⁷ Každá diktatúra v podobe tyranie je podľa Poppera „*morálne zlá...*

²¹ Tamže, s. 185 – 186.

²² Tamže, s. 186.

²³ Ref. 17, s. 114.

²⁴ Popper v tomto kontexte často upozorňoval na to, že existujú len dve formy štátu: tie, v ktorých je možné zbaviť sa vlády bez krviprelievania (za najlepšiu metódu považoval hlasovanie vo voľbách), a tie, v ktorých to možné nie je. Rozhodujúca je teda v plnej miere zosaditeľnosť vlády bez krviprelievania, a nie je potom už také dôležité, ako takúto formu štátu budeme nazývať...

²⁵ Ref. 20, s. 174.

²⁶ Tamže, s. 204.

²⁷ Pojem „*demokracia*“ považoval Popper (z viacerých dôvodov) za interpretačne široko diverzifikovaný, preto pripomínal, že už od doby aténskej demokracie bola tradičným pomenovaním pre ústavu, ktorá mala „zabrániť diktatúre“, a že je možné aj historicky tento názor (aspoň od čias Perikla a Thúkidida) považovať za alternatívu všeobecne prijímaného vysvetlenia o demokracii ako „ľudovláde“. Ilustráciou (aj keď nie vždy v pozitívnom zmysle slova) by mohol byť aj

pretože občanov núti k tomu, aby proti svojmu najlepšiemu vedomiu a svedomiu, proti svojmu mravnému presvedčeniu spolupracovali so zlom – prinajmenšom tým, že mlčia. Zbavuje človeka zodpovednosti, bez ktorej je len polovicou, stotinou človeka. Z každého jeho pokusu vziať na seba svoju vlastnú ľudskú zodpovednosť sa stáva pokus samovraždy“.²⁸

Popperovo stanovisko je jednoznačné: „Nevládnete ani vy, ani ja; práve naopak. Vládne sa nado mnou i nad vami, niekedy viac, než je nám milé.“²⁹ Aplikácia tejto zásady v spoločenskom a politickom živote by nás mala priblížiť do pozície, keď sme schopní určitú politiku alebo vládu posudzovať až dodatočne a vysloviť s ňou svoj súhlas, alebo ju odmietnuť. Vychádzajúc z Periklovej tradície (formuloval myšlienku o tom, že aj keď málokto z nás sú schopní navrhnuť alebo realizovať určitú politiku, všetci sme ju schopní posúdiť), Popper navrhuje, aby sa voľby stali skutočným *súdom ľudu* (nielen formálnou procedúrou), keď sa vláda posudzuje a „ľud“ funguje ako porota! Volebný deň by sa mal stať „nie dňom, ktorý legitimuje novú vládu, ale dňom, keď súdime vládu starú“,³⁰ pretože v opačnom prípade sa stálym zdôrazňovaním a vštepovaním do vedomia ľudí (o ich vláde, o ich participácii na správe vecí verejných...) utvára priestor na frustráciu a pocit sklamanie z toho, že nič také neexistuje ...³¹

Rozdiel, ktorý Popper zdôrazňuje (medzi demokraciou ako „vládou ľudu“ a demokraciou ako „súdom ľudu“), v žiadnom prípade nie je len verbálnym cvičením, ale má aj svoje praktické dôsledky. Sama myšlienka „ľudovlády“ evokuje potrebu zastúpenia každej názorovej skupiny, rôznych zoskupení či politických strán v podobe pomerného (proporčného) zastúpenia v parlamente, čo inými slovami znamená, že parlament ako najvyšší zastupiteľský orgán má byť zrkadlovým obrazom zloženia „ľudu“ a prostredníctvom neho sa má realizovať myšlienka „vlády ľudu“. Popper však prízvukuje, že nikde nevládne ľud, ale vládnu vlády, respektíve vládnu strany prostredníctvom svojich nominovaných zástupcov. V podmienkach politickej stránickej plurality potom ani parlament konštruovaný na základe proporčného princípu nereprezen-

„črepinový súd“, na základe ktorého mal byť každý občan, ktorý sa stal príliš populárny, práve z dôvodu tejto popularity poslaný do vyhnanstva. Funkciou črepinového súdu bolo podľa Poppera predovšetkým nedopustiť, aby sa objavil nejaký populistický diktátor a zaviedol diktátorský (tyranský) politický režim...

²⁸ Ref. 20, s. 204.

²⁹ Ref. 4, s. 204.

³⁰ Ref. 20, s. 205.

³¹ Aj F. A. Hayek naznačuje, že konkrétny proces, ktorý sa volí na to, aby sme zistili, čo nazývame vôľou ľudu, prináša výsledky, ktoré majú len málo spoločného s tým, čo označujeme pomenovaním „spoločná vôľa“ nejakej podstatnej časti obyvateľov. Skutočnosť prevládajúcich hlbokých dezilúzií a pochybností o budúcnosti demokracie je spôsobená najmä presvedčením, že takýto vývoj, s ktorým málokto súhlasí, je nevyhnutný! Ďalej tvrdí, že pôvodný demokratický ideál spočíval na koncepcii spoločného chápania mienky väčšiny ľudí ohľadom toho, čo je správne. Takýto súbor spoločensky akceptovateľných hodnôt však už v dnešnej dobe k bežnej činnosti vlády nepostačuje. Tá si potrebuje hlavne udržiavať svoju väčšinovú pozíciu, pre zabezpečenie ktorej musí ziskávať podporu jednotlivých malých skupín a zjednocovať všetkých svojich podporovateľov na báze poskytnutia konkrétnych služieb každej „súhlasiacej“ skupine. Dohoda, na ktorej je takýto program činnosti vlády založený, je niečo úplne odlišného od už spomínanej mienky väčšiny, ktorá mala byť určujúcou silou demokracie. Systém dohôd, ktorými sa pranie jednej skupiny uspokojí ako protislužba za uspokojenie inej v podstate znamená status quo, ktorý síce určuje zábery a motív spoločného konania koalície, rozhodne však neznamená, že ľudia schvaľujú celkové výsledky. Je to však nevyhnutný výsledok systému, v ktorom má vláda neobmedzené právomoci vykonávať akékoľvek opatrenia, ktoré sú nevyhnutné na uspokojenie záujmov tých, ktorí ju podporujú. A tak možno trochu paradoxne, vláda disponujúca takýmito právomocami ich nemôže odmietnuť vykonávať, pretože by stratila podporu väčšiny! Hayek dospieva k paradoxnému zisteniu – v demokracii „sme vytvorili podmienky, za ktorých sa vie, že väčšina má moc dať konkrétnej časti obyvateľov čokoľvek, čo požaduje“. Bližšie pozri: HAYEK, F. A. *Právo, zákonodarstvo a svoboda*. Academia, Praha 1994, s. 283.

tuje ľud a jeho názory, ale slúži hlavne na presadzovanie vplyvu strán a ich propagandistických, manipulačných schopností! Aj keď Popper uznáva potrebu fungovania politických strán v demokratickom politickom režime, takéto fungovanie v zmysle vnútorne zabudovanej logiky napĺňania vlastného záujmu považuje za ohrozenie samotného princípu demokracie!

S ideou otvorenej spoločnosti oveľa viac korešponduje (čo je do istej miery možné považovať za paradoxný postoj) väčšinový systém dvoch strán, a preto Popper navrhuje nahradenie proporcionálneho systému väčšinovým. Táto obhajoba systému dvoch strán (aspoň podľa Poppera) neodporuje myšlienke otvorenej spoločnosti (v zmysle názorovej plurality a rôznorodosti ako jej atributívnych parametrov), ba práve naopak, pre takýto „partajný dualizmus“ je charakteristické hľadanie pravdy v zmysle tolerancie mnohých názorov a teórií. Keďže primárnou funkciou politickej strany je ambícia zostaviť vládu alebo ako opozícia na prácu vlády kriticky dohliadať, z tohto kritického postoja kontroly vyplýva aj dozor nad prístupom vlády k rôznym názorom, ideológiám a náboženstvám.

Práve vnútri strán podľa Poppera dochádza k vzájomnej hre medzi názormi, ideológiami a náboženstvami, ktorých výsledok predstavuje konkurenčné argumenty strany ako celku voči svojim súperom. „Mne sa zdá forma, ktorá umožňuje systém dvoch strán, najlepšou formou demokracie. Vedie totiž k ustavičnej sebakritike strán. Keď jedna z dvoch veľkých strán utrpí úplnú porážku, obyčajne dochádza v jej vnútri k radikálnej reforme. To je dôsledok konkurencie a jednoznačne zavrhujúceho súdu voličov, ktorý nie je možné prehliadnuť, a strany sú týmto systémom čas od času nútené buď sa zo svojich chýb poučiť, alebo zaniknúť. Moje poznámky proti pomernosti v zastúpení neznamenajú, že všetkým demokraciám radím vzdať sa proporčnosti. Mojim prianím je dať tejto diskusii nový smer. Myšlienka, že z idey demokracie sa dá logicky odvodiť prevaha systému pomerného zastúpenia a že kontinentálne systémy sú vďaka tejto proporčnosti lepšie, spravodlivejšie alebo demokratickejšie než systémy anglosaské... je neudržateľná, pretože sa musí odvolávať na prekonanú teóriu demokracie ako vlády ľudu (ktorá má svoj pôvod v takzvanej teórii suverénneho štátu)... Táto teória je morálne chybná, je prekonaná teóriou, že väčšina má moc vládu zosadiť...“³² V žiadnom prípade – dodáva Popper – teda neplatí, že „mnohosť ideológií alebo názorov na svet sa má odzrkadľovať v mnohosti strán... je to politicky pochybená myšlienka, dokonca nielen politicky, ale aj svetonázorovo. Príliš tesné spojenie s politikou strany sa ťažko znáša s čistotou nejakej vedy“.³³

Čo pre nás vlastne uvedené slová znamenajú? Čo môžeme odkázať a odporučiť sami sebe či – popperovsky povedané – našim politikom? V čom sa môžeme z minulosti poučiť pre budúcnosť? V prvom rade musíme „sa zbaviť nezmyselného myšlienkového návyku, očakávania, že nejaký múdry človek môže predpovedať, čo bude. Zdá sa, že skoro každý verí, že sa múdrosť manifestuje pravdivými prorockými... Ale je to úplne nesprávne – je to dokonca mravný nedostatok, namiesto ktorého by malo platiť toto: Dejiny dneškom končia. Môžeme sa z nich učiť, avšak budúcnosť nie je nikdy predĺžením minulosti ani žiadnou extrapoláciou. Budúcnosť ešte neexistuje; a práve v tom spočíva naša veľká zodpovednosť; aby sme budúcnosť ovplyvňovali, aby sme dokázali urobiť všetko pre to, aby bola lepšia. Pre tento účel musíme využiť všetko, čo sme sa z minulosti naučili; a jedna dôležitá vec, ktorú by sme si mali osvojiť, je skromnosť“.³⁴

³² Ref. 20, s. 178.

³³ Tamže, s. 179.

³⁴ Tamže, s. 260 – 261.

Za skutočne najdôležitejší odkaz súčasnosti preto považoval túto odpoveď: „*Nenávidíme zvoľu, útlak a násilie; a všetci veríme v našu povinnosť proti týmto prejavom bojovať. Sme proti vojne a proti akémukoľvek vydieraniu, a najmä proti vydieraniu hrozbou vojny. Vynájdenie atómovej bomby pokladáme za nešťastie. Chceme mier a veríme, že sa dá dosiahnuť. Všetci veríme v slobodu a že život je skutočne hoden žitia iba v slobode. Naše cesty sa delia pri otázke, či je správne ustupovať vydieraniu a vykupovať si mier slobodou.*“³⁵ Tento fakt (túžbu po mieri a slobode, zároveň pripravenosť prinášať jednému aj druhému obeť), Poppera priviedol až k (často spochybňovanému) tvrdeniu o tom, že „*napriek všetkému sú naše časy najlepšie zo všetkých historicky známych a že spoločenská forma, v akej na Západe žijeme, je napriek mnohým nedostatkom najlepšia spomedzi všetkých historicky známych*“.³⁶ Neodradila ho tak ani „kataklizma“ dvoch svetových vojen, ani „apokalyptický“ horizont našej budúcnosti, ktorý znamená reálne nebezpečenstvo ohrozenia existencie ľudstva atómovou alebo ekologickou katastrofou...³⁷

Uvedenú „dualitu“ možno chápať ako antagonizmus alebo rovnováhu dvoch (protikladných?) obsahov, pričom výsledný pohľad závisí od toho, ako každý z nás vníma zmysel (ne)rovnováhy v prírode a ľudskej spoločnosti. Ak sa pokúsime abstrahovať od nekonečne zložitej (politicko-vojenskej, kultúrno-historickej, eticko-právnej, hospodársko-geopolitickej...) podmienenosti konštruovania „svetového poriadku“ a „budúcnosti ľudstva“, je podľa nášho názoru potrebné postaviť Popperovu teóriu do kontextu regulatívnych ideových zdrojov, ktoré usmerňujú univerzálne integračné a globalizačné procesy súčasného sveta (resp. Európy). Takáto potreba je naliehavá predovšetkým z perspektívy politicko-vojenského vývoja, ktorý môže rozvrátiť turbulentný a nestabilný vývoj na finančných trhoch.³⁸

Popper svoje úvahy o slobode, politickom systéme či „morálnej zjednocujúcej paradigme“ rozšíril (možno nie celkom jednoznačne a dostatočne) aj na oblasť (potenciálnej) úlohy (liberálneho) štátu pri stanovení stupňa slobody, ktorý je možné ponechať občanom tak, aby sa zároveň neohrozila sloboda, ktorú má ochraňovať štát. V tomto smere zdôrazňoval, parafrázujúc „Occamovu britvu“, potrebu prijatia liberálnej tézy (čo najmenej štátu) v podobe nevyhnutných reštrikcií štátu: „*Štát je nevyhnutné zlo. Jeho mocenské právomoci by sa nemali rozmnožovať nad nevyhnutnú mieru,*“³⁹ pretože každá moc je nebezpečná; a hlavne vplyv vlády na všetkých úrovniach štátnej moci spolu s ekonomickou prevahou bohatých nad chudobnými, čo zakladá nevyhnutnosť ich potenciálneho obmedzenia, kontroly cez komplex inštitucionálneho vybavenia spoločnosti. Liberálny štát (ako všetky iné) totiž nemôže úplne abdikovať na všetky svoje

³⁵ Ref. 4, s. 199.

³⁶ Tamže, s. 200.

³⁷ Pri svojich optimistických interpretáciách Popper upozorňuje na to, že ak hovorí o západe, tak predovšetkým vo význame racionalistickej tradície dominantne určujúcej západnú civilizáciu (racionalizmus, ktorý nie je založený na viere v jednu, nosnú, zjednocujúcu ideu, ale na viere v mnoho ideí, dobrých aj zlých). Dokonca naznačuje, že by mal byť Západ pyšný na to, že nie je zjednotený na základe oduševňujúcej, univerzálnej, totalitárnej idey, ale naopak, že jeho viera je založená na mnohosti, pluralite ideí, mnohosti a rozmanitosti vecí... Popper vyslovuje presvedčenie, že spoločenská forma Západu je napriek mnohým nedostatkom najlepšou spomedzi všetkých historicky známych foriem, pretože je „ochotná“ samu seba zlepšovať. To však na druhej strane prináša riziko v súvislosti s chápaním tých najzákladnejších hodnôt v demokratickej, otvorenej spoločnosti; môžeme hovoriť o *paradoxe tolerancie*, kedy úplne realizovaná tolerancia (aj tých, ktorí sú netolerantní) vedie k jej zániku; *paradoxe slobody* spočívajúcim na fakte výrazného obmedzenia slobody pri vylúčení akejkolvek kontroly; a konečne o *paradoxe demokracie*, teda možnosti, že sa väčšina rozhodne pre vládu tyrana...

³⁸ Bližšie pozri: DOBIÁŠ, D.: *Realita jednej ilúzie*. In: *Slovo*. XII, 21/2010, s. 24 – 25.

³⁹ Ref. 4, s. 141.

funkcie napriek tomu, že sa stáva dominantným mocenským centrom s kumulovaním a koncentrovaním funkcií. Najvyšším ospravedlnením toho, že bola akoby prepožičaná, delegovaná moc donucovať, je, že takáto sila je nevyhnutná, ak sa má udržať určitý poriadok a z toho vyplývajúci záujem všetkých na existencii takejto moci. „Potrebujeme slobodu, aby sme zabránili zneužitiu štátnej moci, a potrebujeme štát, aby sme zabránili zneužitiu slobody.“⁴⁰ Táto negatívna hodnota je v Popperovom vnímaní základnou podmienkou neprítomnosti svojvoľnej moci, teda podmienkou slobody!

Podľa Poppera nie sú liberalizmus a štátne zásahy navzájom protikladné, dokonca žiadny druh slobody nie je zrejme možný bez záruky štátu. Musí existovať nejaký mechanizmus ochrany, prevencie pred rozličnými podobami sociálneho zla, pred zneužitím ekonomickej moci voči ostatným občanom. Liberalizmus by nemal znamenať prísny neintervencionizmus, ale, naopak, štát (aj liberálny) si musí ponechať predovšetkým dva zásadné atribúty svojho vplyvu – politický protekcionizmus a jeho ekonomický doplnok – ekonomický intervencionizmus v kontexte toho, že sa musíme vzdať zásady nezasahovania, vzdať sa princípu neobmedzeného ekonomického systému. Ak chceme mať zabezpečenú slobodu, potom musíme požadovať, aby politiku neobmedzenej ekonomickej slobody nahradila plánovaná ekonomická intervencia štátu. Pripomínáme, že rozhodnutia prijaté na úrovni štátnej byrokracie Popper nepokladal za niečo svojvoľné, ale naopak, za niečo, čo umožňuje demokratickú realizáciu korekcií vo svetle diskusie a skúsenosti na báze kooperatívnej racionálnosti vylučujúcej priamu „diktatúru“ štátnych orgánov.

Aby bolo jasné (aj vo svetle súčasného diania), podčiarkujeme Popperove úvahy o nevyhnutnosti plánovanej ekonomickej a politickej intervencii štátu v otvorenej spoločnosti utvorením právneho ústavného rámca ochranných inštitúcií, garantujúcich nepriamu, neosobnú intervenciu! Tá by znamenala reštrikciu neobmedzeného kapitalizmu v oveľa širších súvislostiach než len kategórie súkromného vlastníctva, čo podľa niektorých autorov (predovšetkým notorických apologetov neobmedzeného trhu-libertariánov)⁴¹ priviedlo Poppera až k obhajobe sociálnej demokracie, popierajúcej svojimi intervenčnými zásahmi ústrednú hodnotu ľudskej existencie – individuálnu slobodu! György Soros však, naopak, pripomína: „*Som presvedčený, že šírenie trhových princípov zašlo príliš ďaleko a je príliš jednostranné. Trhovní fundamentalisti sú presvedčení, že spoločným záujmom najlepšie poslúži, ak ľudia budú bez prekážok sledovať osobné záujmy. Toto presvedčenie je nesprávne..., avšak bolo povýšené na univerzálny princíp, ktorý zasahuje všetky aspekty existencie: nielen individuálnu voľbu vyjadrenú na trhoch, ale aj spoločenskú voľbu vyjadrenú v politike... Spoločenské hodnoty nenachádzajú vyjadrenie v trhoch*

⁴⁰ Ref. 20, s. 190.

⁴¹ Roy Charles, Jr. vo svojej kritike niektorých aspektov Popperovej teórie naznačuje, že hlavne po druhej svetovej vojne väčšina západných demokracií nasledovala Popperovu líniu postupného sociálneho inžinierstva a demokratickej sociálnej reformy, ktoré ich však priviedli do veľkého zmätku. Hromadením intervencie za intervenciou, regulovaním trhového mechanizmu (čo Popper obhajuje ako revíziu vo svetle skúsenosti), zvyšovaním daní a financovaním sociálnych podporných programov sa dospelo do stavu ekonomickej stagnácie a politických konfliktov. Popper podľa Charlesa urobil „veľa křiku“ okolo individualizmu, ale súčasne aplikoval štruktúru svojej argumentácie na kolektívny proces tvorby hypotéz, testovania a korekcií vo svetle skúsenosti, pričom túto argumentáciu mohol použiť aj na individuá ako výhradných tvorcov spoločnosti. Sústrediac sa na kolektívny, demokratický charakter otvorenej spoločnosti ignoroval oveľa podstatnejšiu potrebu individuálnej slobody vo vede, obchode, konaní a ostatných oblastiach sociálnej sféry... Bližšie pozri: CHILDS, R. *Karl Popper's The Open Society and its Enemies. A Critique. Libertarian Review*, Vol. V, No. 5, September – October, 1976. Dostupné na internete: www.libertarian.co.uk/lapubs/polin/polin083.pdf [20/5/2006].

neuspôsobených na prerozdeľovanie aktív podľa princípov sociálnej spravodlivosti...“⁴² Sociálna spravodlivosť a kompenzácia porazených zo strany víťazov je takto mimo pôsobnosti trhovej ekonomiky...

Ako teda ideu globálnej spoločnosti (povedzme, v intenciách Popperom načrtnutej predstavy o otvorenej spoločnosti), ideu integrovanej Európy či „svetovej federácie“ zosúladiť so suverenitou štátov?⁴³ Môže reálne byť nejaké univerzálne spoločenstvo otvoreným (vo význame Popperovej predstavy o „otvorenej spoločnosti“, ktorej základom je permanentná aplikácia kriticismu a kritickej kooperácie s „občianskou spoločnosťou“)?⁴⁴ Popper na priamu otázku, či by vymedzil ideu Európy ako ideu otvorenej spoločnosti, odpovedal (v kontexte charakteristickom pre jeho negatívnu metodológiu a „negativistický“ postoj k dejinám): „*Ja nechcem nič definovať, nechcem... Európa má v sebe pravý opak onej sebakritickosti, o ktorej si myslím, že je základom naozaj zdravej spoločnosti, kde nikto nechodí a nehovorí: Poznám ten jediný pravý ideál, ja som ho definoval...*“⁴⁵ Aj keď sa neskoršie postavil na stranu integrovanej Európy („som, samozrejme, za Európsku úniu“), domnievame sa, že vnímal svoju koncepciu otvorenej spoločnosti (samozrejme, v intenciách liberálno-demokratických režimov) skôr ako epistemologický než politický koncept; skôr ako niečo, čo sa zakladá na rešpektovaní nedokonalosti nášho poznania než na politickej teórii!

Kam teda smerujeme?⁴⁶ V dôsledku straty svojho „organického charakteru“ by sa – ako hovorí Popper – mohla „otvorená spoločnosť postupne stať tým, čo by som rád nazval abstraktnou spoločnosťou. Do značnej miery by tak stratila charakter konkrétnej skupiny ľudí alebo charakter systému takýchto reálnych skupín. Tento jav, ktorý bol len zriedka pochopený, je možné vy-

⁴² SOROS, G. *Otvorená spoločnosť. Reformovanie globálneho kapitalizmu*. Kalligram, Bratislava 2001, s. 145 – 146.

⁴³ Bližšie pozri: GBÚROVÁ, M. *Európska integrácia a národná identita*. In: *Formovanie Európskej občianskej spoločnosti*. Grafotlač, Prešov 2005.

⁴⁴ Dominantnou témou integračných procesov v Európe pri ambícii úspešného riešenia problémov sa postupne stáva potreba vytvorenia európskej občianskej spoločnosti. K. B. Müller naznačuje, že táto potreba je vyvolaná predovšetkým krízou národného štátu, ktorý už nie je schopný riešiť mnohé problémy súvisiace s globalizáciou. Ak chceme nájsť funkčnú náhradu za zlyhávajúce inštitúcie národného štátu, potrebujeme vytvoriť inštitúcie nové, ktoré by boli založené na európskej transnárodnej báze. (Pravdepodobne) iba občianska spoločnosť či európska verejnosť môžu byť dostatočným zdrojom demokratickej legitimacy týchto inštitúcií. Problém európskej integrácie veľmi úzko súvisí s problémom európskej príslušnosti a vzájomnosti; teda s problémom európskej identity. Preto ak si chcú Európania zachovať svoju politickú suverenitu, potrebujú pestovať európsku občiansku spoločnosť a európsku identitu. Bližšie pozri: MÜLLER, K. B. *Evropa a občianska spoločnosť. Projekt evropské identity*. Slon, Praha 2008, s. 21 – 59.

⁴⁵ *Karl Popper in Prague*. Ester's, Praha 1995, s. 60.

⁴⁶ Na ilustráciu opätovne uvedieme názor Popperovho žiaka G. Sorosa, ktorý otvorenú spoločnosť považuje (okrem iného) za teoretický model (ne)dokonale meniteľnej spoločnosti: „*Alternatívy by boli k dispozícii vo všetkých oblastiach bytia: v osobných vzťahoch, názoroch a myšlienkach, výrobných procesoch a surovinách, spoločenskej a ekonomickej organizácii, a tak ďalej. V týchto okolnostiach by jednotlivci zaujímali najvýznamnejšie postavenie. Členovia organickej spoločnosti nie sú vôbec nezávislí; v nie celkom dokonale meniteľnej spoločnosti správanie ľudí ešte vždy obmedzujú ustálené hodnoty a vzťahy; ale v dokonale otvorenej spoločnosti nijaké jestvujúce putá nie sú konečné a vzťah ľudí k národu, rodine a druhom závisí výhradne od ich vlastných rozhodnutí. Keď sa pozrieme na rub mince, znamená to, že sa stratila stálosť spoločenských vzťahov; organická štruktúra spoločnosti sa rozložila do takého stupňa, že jej atómy, jednotlivci, sa tmolia hore-dolu bez akýchkoľvek koreňov... Takto vznikajú možnosti voľby, aké by sme si kedysi nevedeli ani predstaviť. Eutanázia, genetické inžinierstvo a vymýňvanie mozgov sa stávajú praktickými možnosťami. Najzložitejšie ľudské funkcie, ako napríklad myslenie, sa dajú rozložiť na svoje prvky a umelo reprodukovať. Všetko sa zdá možné, pokiaľ sa neukázalo, že je to nemožné. Azda najzarážajúcejšou charakteristikou dokonale meniteľnej spoločnosti je úpadok osobných vzťahov... Obraz, ktorý sa pred nami vynára, nie je veľmi radostný. Otvorená spoločnosť sa ako hotová vec môže zdáť oveľa menej žiaduca, než sa vidí tým, ktorí na ňu hľadajú ako na ideál. Aby sme uviedli vec na pravú mieru,*

*svetliť hypoteticky. Predstavme si spoločnosť, v ktorej sa ľudia prakticky nikdy nestretávajú zoči-voči, v ktorej všetky záležitosti vybavujú izolovaní jednotlivci, ktorí spolu komunikujú strojom písanými listami či telegramami a ktorí sa pohybujú v uzavretých autách. (Umelá inseminácia by dokonca umožňovala aj rozmnožovanie bez osobnej prítomnosti.) Takáto spoločnosť by mohla byť nazvaná úplne abstraktnou či odosobnenou spoločnosťou“.*⁴⁷ Naše moderné spoločnosti v mnohých aspektoch takéto parametre paradoxne už naplňajú...⁴⁸

treba mať na pamäti, že každý systém sa stane absurdným a neznesiteľným, keď sa dovedie do svojho logického záveru, či už ide o Moreovu Utópiu, Defoeove imaginárne krajiny, Huxleyho Krásny nový svet, alebo Orwellovo 1984.“ Bližšie pozri: SOROS, G. *Soros o Sorosovi. Výbrané spisy Georgea Sorosa*. Kalligram, Bratislava 1996, s. 242 – 244.

⁴⁷ Ref. 17, s. 158 – 159.

⁴⁸ Aj keď nejazdíme sami v uzavretých autách, výsledok je podľa Poppera prakticky skoro taký istý – pretože s tými, ktorých stretávame na ulici, spravidla nenadväzujeme žiadne osobné vzťahy. V modernej spoločnosti takto žije mnoho ľudí, ktorí nemajú žiadne alebo len minimum dôverných osobných kontaktov, ktorí žijú v izolácii a anonymite a sú z toho nešťastní. Väčšina sociálnych skupín modernej otvorenej spoločnosti (s výnimkou niekoľkých šťastných rodín) sú len akoby falzifikáty, keďže neposkytujú spoločný život. A mnohé z nich nemajú ani žiadnu funkciu v živote spoločnosti ako celku...